Medikális modell

A treatment/nevelés történeti áttekintése

Kétségtelen, hogy a börtönnel foglalkozó szakmai és társadalomtudományi viták gerincét, legalábbis a világháború utáni időszakban, az a kérdés adja, miszerint a börtönrendszernek feladata-e, hogy a büntetésre ítélt embereket megváltoztassa. A következő kérdés, hogy erre alkalmas-e a börtön intézménye. Továbbá érdemes-e ennek az alapvetően megtorlásra, elrettentésre, izolációra kitalált intézménynek funkciói közé bevonni az egyén megjavítását, amikor – vélik sokan – ezt a feladatot más társadalmi intézmények hatékonyabban, olcsóbban és kevesebb morális dilemmával tudnák ellátni?

E vita ugyan látszólag a börtönről szólt és szól, „felettébb gyanús" ugyanakkor az a világjelenség, hogy a szakmai érvek, kutatási eredmények valahogy mindig az éppen aktuális ideológiai, államelméleti, politikai, jogfilozófiai, pönológiai trendek mentén kristályosodtak ki. Ez egyrészt némi józan távolságtartásra inti a vizsgálódót, másrészt viszont arra is figyelmeztet, hogy a büntetés-végrehajtás nem elzárt struktúra, hanem egy rendszer „terminálja", amely az állam, a politika, a jog minden rezdülésére érzékenyen reagál. A következő oldalakon természetesen nem vállalkozunk arra, hogy ezen változásokat végigkövessük. Célunk csupán az, hogy a börtönrendszerek múltjából és jelenéből villantsunk fel néhány jelentősebb irányt, összevetve a probléma nemzetközi fő irányait a sajátos hazai – állampárti és átmeneti – történésekkel.

A javítás szándéka – legalábbis a polgári börtönügy történetét tekintve – sosem volt teljesen idegen a büntetés-végrehajtással kapcsolatos diskurzustól. Az, hogy a kérdés igazából fókuszba került, alapvetően két dolognak köszönhető.

Külföldön

Az egyik az, hogy az amerikai társadalomtudományi kutatások és elméletek – amelyek a II. világháború után már egyértelmű hegemóniára tettek szert – a kor színvonalán kiváló leíró jellegű, funkcionalista elemzést nyújtottak a börtönök világáról. *Clemmer*[1], *Sykes*[2], *Goffman*[3] munkássága fémjelzi ezt az iskolát. A „prizonizáció" fogalma (Clemmer), amely a börtön antiszociális, nonkonform világához való elkerülhetetlen asszimilációt ragadja meg, volt az első, amely fogalmi keretet adott egy amúgy eléggé nyilvánvaló diszfunkciónak. Ma már kissé közhelyszerűnek hat a megállapítás, hogy a börtön a bűnözők „egyeteme", hogy a zárt közösségben a csoport hatással van az egyénre.

Szintén nagy hatással volt Sykes elemzése, miszerint a börtön nem csupán a szabadságtól foszt meg, hanem számos más dologtól is, amely a szabad életben adott. A szabadság deprivációján túl a javak és szolgáltatások, a heteroszexuális kapcsolat, az autonómia, a biztonság sem adatnak meg a fogvatartottnak. Ezek együtt konstituálják a „bebörtönzés kínjait" vagy, ha úgy tetszik, a börtönártalmakat. Mintegy a deprivációkra válaszként kialakul egy informális rabtársadalom, amelyik igyekszik kielégíteni a kielégítetlenül hagyott igényeket. Létrejön egy társadalmi szerepstruktúra, amely a rezsimmel szembeni szolidaritást erősíti meg. A börtön tehát olyan intézmény, amely nem csupán az egyént szocializálja hibásan, hanem – működéséből inherens módon következően – olyan társas szerkezeteket hoz létre, amelyek a társadalom által elfogadott szükségletkielégítési formáktól eltérnek, normáik antiszociálisak. A harmadik jelentős (időben későbbi, szociálpszichológiai indíttatású) elmélet szerint a börtön – néhány más intézményhez hasonlóan – totális intézmény, amely mindenre kiterjedő, egyetemes kontroll alatt tartja a bentlakók életének minden szeletét. Ebben a környezetben a bentlakó morális pusztuláson megy keresztül, amely már a befogadási szertartással kezdetét veszi, és azt az intézmény hétköznapi valóságában zajló, látszólag ártatlan, jelentéktelen interakciók folyamatosan erősítik. Az egyén persze képes alkalmazkodni a totális környezethez, de e stratégiák valahol mind vagy gyávák, cinikusak vagy (ön)destruktívak. Talán kevesebbszer idézett, de mindenképpen fontos megfigyelés, hogy a totális intézmény nem csupán a bentlakókat, hanem a személyzet tagjait is nagyjából hasonló módon torzítja.

Komoly érvek szóltak tehát amellett, hogy a börtön ártalmas intézmény, amely sok lényeges szempontból diszfunkcionális.

A másik ok, ami lehetővé tette a javító célzatú büntetés-végrehajtás előtérbe kerülését, az az volt, hogy úgy tűnt, az emberrel foglalkozó tudományok (különösen a pszichológia, de a szociológia és a pszichiátria is) olyan eszköztárral rendelkeznek, amelyek megbízhatóan, megjósolható eredménnyel képesek megváltoztatni az embert. E pozitivista önbizalom azzal járt együtt, hogy a bűnözőből beteget kellett csinálni, hiszen a beavatkozás jellegében olyan, mint az orvosi kezelés, a különbség csupán a baj jellegéből adódik. A kriminális viselkedés oka a személyiségben rejtezik, így arra nem büntetéssel, hanem a személyiség átformálásával, kezelésével lehet hatni. A diszfunkciókkal terhes, destruktív börtön helyett nemcsak emberségesebb, de hasznosabb is az az intézmény – vélték e reform elkötelezettjei – ahol a társadalom és a psziché technológusai kezelik (vagyis treatmentet nyújtanak) a deviánsokat.

Itthon

Teljesen más ideológiai alapon, de hasonló következtetésekkel zajlott le e folyamat hazánkban. Az eszmei alapvetés, mely szerint a bűnözés a kizsákmányoló osztálytársadalmak sajátja és annak felszámolásával együtt, mint burzsoá csökevény eltűnik, azt sugallja, hogy időleges problémáról van szó. A frazeológia végig tartalmazta a büntetés céljaként a pozitív irányú változás elérését, mivel „(a) szocialista államban a bűnözés elleni küzdelemben hatalmas szerepet játszik a meggyőzés, államszerveink kulturális,

nevelő hatása. (...) A feladat kettős: az elítélt elszigetelése és átnevelése."

A nevelés mint kulcsfogalom tükrözi azt a viszonyt, amely a hatalom és a bűnöző között fennállt, utalva a szülő–gyerek, illetve a tanár–diák viszonyra. A bűnözővel tehát az a probléma, hogy infantilis, valamit nem tud, vagy éretlen annak belátására. Szerencse, hogy közbelép az apa, a tanító, adott esetben a Párt és az Állam, és meggyőz, tanít, nevel. Más kérdés, hogy a proletárdiktatúra zászlaja alatt folyó büntetés-végrehajtási tevékenység gyakorlata annyira távol esett a hangoztatott céloktól, hogy a kádári konszolidáció éveiben e célok újrafogalamazása módosult jelentéssel bírt, még akkor is, ha e szövegek inkább csak a marxizmus klasszikusaitól származó idézetek fajlagos sűrűségében és a legvadabb frázisok elmaradásában mutatkoztak meg. Mindamellett az, hogy a büntetés és a nevelés kettős célja közül az utóbbi irányába történt hangsúlyeltolódás, a gyakorlatban a végrehajtás módjának enyhülését is magával hozta.

Ezen enyhülési folyamat eredményeképpen, a szocialista emberré nevelés ágenseként – a nyugathoz képest mintegy 10-15 éves késéssel – a nevelő mellett megjelent a pszichológus, és a nevelő komisszári feladatai is bővültek-módosultak. Ezzel, ha nem is explicit módon, elismertté vált, hogy a bűnözés nem kizárólag eszmei-politikai csökevény, és a büntetés-végrehajtásnak nemcsak az elítélt osztálytudatát, hanem személyiségét is meg kell céloznia. Mindamellett nem csökkent az abba vetett hit, hogy a büntetés-végrehajtásnak mint a társadalom és az állam eszközének nemcsak feladata a bűnözők megváltoztatása, hanem e feladatot képes is maradéktalanul ellátni, akár politikai, akár szaktudományos eszközökkel.

Ilyen módon, azt vehetjük észre, hogy a magyar büntetés-végrehajtás, ha más ideológiai alapon és jókora fáziskéséssel is, nagyjából ugyanazt a célt tűzte maga elé, mint a nyugati koncepciók akkori fő árama: a megtorló jelleg mellett nagyobb teret engedni a megjavító eljárásoknak, felhasználva bizonyos tudomány adta eszközöket (is).

Három tényező

A treatment három alapvető elemet tartalmazott: *a határozatlan tartamú büntetés elvét, a klasszifikációt és a különféle programokat.* Ez utóbbi elemet sokszor önmagában is nevezik treatmentnek. A büntetés-végrehajtási rendszerek eltértek abban, hogy milyen hangsúllyal szerepeltették az egyes komponenseket, de ahhoz, hogy a treatmentet komplex rendszerként tekinthessük, mindhárom tényezőnek jelen kell lennie valamilyen formában.

A határozatlan tartamú szabadságvesztés elve a *medikális modell* azon elképzeléséből ered, hogy a büntetés célja a beteg gyógyulása, az pedig egyrészt annak állapotától, illetve az alkalmazott terápia hatékonyságától függ. Tekintve, hogy előre kiszámíthatatlan, a páciens milyen ütemben javul, nem lehet meghatározni a kezelés tartamát sem. Az ítéletet ilyen módon nem az elkövetett cselekmény határozza meg, hanem az elítélt személyiségének és a terápiának a kölcsönhatása.

A klasszifikáció tulajdonképpen egyfajta diagnosztikai eljárás megfelelője. A befogadást követően szakértők egy teamje elemzi, hogy az elkövető személyiségének (esetleg szociális státusának) mely elemei vezettek kriminális magatartáshoz. A módszerek (természetesen természettudományos sztenderdeket figyelembe véve) ob-

jektívek kell hogy legyenek, érvényes, megbízható és visszaellenőrizhető mérési eredményekkel. Az alkalmazás jellegéből adódóan főleg a tömegesen felvehető és kiértékelhető pszichológiai tesztek terjedtek el. Ezek ismeretében meg lehet határozni, hogy milyen típusú terápiára (vagyis milyen programokra) van szükség ahhoz, hogy az elítélt személyiségének megváltozása lehetővé tegye szabadulását.

A treatment programjai alapvetően három csoportba sorolhatóak. A terápiás kezeléseket, a különböző modalitású egyéni és csoportos pszichoterápiákat attól függően nevezték terápiának vagy tanácsadásnak (counselling), hogy azt szakképzett terapeuta, vagy más, nem szakdiplomás vezető tartotta. A terápiás programok két másik nagy csoportját képezték az oktatási, valamint a szakképesítést, szakmát adó képzési formák. A terápiákon és/vagy a képzési programokban való részvétel alapján mérni lehetett, hogy elegendő javulás történt-e ahhoz, hogy az elítéltet szabadítsák. A treatment programjainak sikeréhez nem csupán a szűken értelmezett terápiák szükségeltetnek, hanem az intézet nyújtotta fizikai környezetnek, a napirendnek a terápiás célt kell szolgálnia. Ennek következtében a korszak tipikus börtöne inkább emlékeztet szállodai, vagy még inkább szanatóriumi elhelyezésre, számos oktatási és rekreációs létesítménnyel.

Az igazsághoz hozzátartozik, hogy azt csak a legelszántabb elméleti szakemberek gondolták, hogy ezt a modellt, olyan vegytisztán, ahogy itt leírtuk, meg lehet valósítani a gyakorlatban.

Elv és gyakorlat

Megvizsgálható, hogy a magyar büntetés-végrehajtás nevelési koncepciói menynyiben tükrözték a treatment fentebb vázolt elképzeléseit. Ez az összevetés természetesen nem jelenti, hogy szükségszerű vagy egyáltalán üdvös lett volna, hogy a magyar börtönökben hasonló folyamat játszódjon le. Egyrészt azért, mert még abban az időszakban is, amikor ez komolyan szóba kerülhetett volna (ezt durván a 1979. évi 11. számú törvényerejű rendeletet követő évekre lehet tenni), a referencia még azért inkább a szovjet típusú büntetés-végrehajtás volt, még akkor is, ha a szakemberek már ismerték a treatment elképzelését. Másrészt, mire annak hazai adaptációja elvileg lehetségessé vált volna, az erősen leszálló ágba került.

Régiónkra – és itt most nem kizárólag a szocialista országokra gondolunk, hanem a német típusú állam- és jogrendszer történelmi befolyási területére is – a társadalom jogi normatívák általi szabályozottsága – ha úgy tetszik, túlszabályozottsága – volt jellemző. A jog mint társadalmi alrendszer mindig primátust élvezett a többi alrendszerrel szemben. Ez alól kivételt képezett a politika. A „jogállamiság" maximáinak sérülései rendre a politikának tett kényszerű engedmények következményei voltak, tekintve, hogy a hatalom a jogban találta meg önlegitimációjának egyik fontos eszközét... Az érem másik oldala, hogy a jog viszont nem kényszerült feladni hatalmi pozícióit más alrendszerek érdekében. A határozatlan tartamú szabadságvesztés pedig valahol erről szól: a bíróság mint a jogi alrendszer egyik kulcsfontosságú eleme, tevékenységének legfontosabb mozzanatát (az ítélkezést) egy másik, szakmai-tudományos szervezet kompetenciájába utalja. Mert, még akkor is, ha formailag a szabadulásra vonatkozó döntés, mondjuk, a (büntetés-végrehajtási) bíró kezében ma-

rad, a döntés tartalmi megalapozottsága, a javaslattétel lehetősége a nevelőtől, a pszichológustól, az intézet vezetőjétől függ. (Ehhez persze hozzátartozik az is, hogy a treatment szellemében a büntetés-végrehajtáson belül viszont a pszichológust és a szociális munkást kellett volna valós döntési helyzetbe hozni, ami vélhetően szintén nem történt volna meg.) Arra, hogy egy ilyen rendszer valóban kialakuljon – éppen az említett történelmi gyökerek miatt –, nem volt valós esély. Bár a határozatlan tartamú szabadságvesztés egyes formái kialakultak, jellemző, hogy például a szigorított őrizet sokkal inkább megtorló, mint nevelési funkciót töltött be.

A klasszifikáció bevezetésének gondolata többször, több formában felmerült a korszak során. Egyrészt egy specializált szervezet, egyfajta egyre bővülő központi kivizsgáló gondolatával, másrészt azzal, hogy a nevelő tevékenységében kiemelt szerepet kapott a fogvatartott megismerése, az ún. neveltségi szintek meghatározása és a nevelési terv kidolgozása.

Az, hogy egy specializált klasszifikációs intézmény nem jöhetett létre, leginkább abból fakad, hogy annak kialakítása irreálisan nagy fizikai és személyi infrastruktúrát követelt volna. Bár a hetvenes évek során számos pszichológus került a büntetés-végrehajtáshoz, az általános és minden befogadottra kiterjedő vizsgálat sokkal több szakembert követelt volna. Másfelől egy drága, bonyolult és differenciált klasszifikáció kidolgozása fölösleges erőfeszítés akkor, ha nincs „hova" osztályozni, vagyis, ha szűk a kezelési programok repertoárja. A klasszifikáció terét az is szűkítette, hogy a büntetés-végrehajtási fokozatot – mint lehetséges rezsimtípust – a bíróság határozza meg.

A treatment magyar (és általában szocialista) változatának sajátossága az volt, hogy a személyiség formálása nem elsősorban mint terápiás (tehát pszichológusi), hanem inkább mint pedagógiai (tehát nevelői, a szó nem büntetés-végrehajtási értelmében) feladat jelentkezett. Továbbra is központi elem maradt a munkára, illetve munka által történő nevelés, ehhez képest a többi módszer másodlagos szerepet játszott. Ennek ideológiai okain túl nyilvánvalóan a szocialista gazdaság szerkezetében rejlő gyökerei is voltak.

A nevelési koncepció világosan felismerte a büntetés-végrehajtási nevelés korlátait, amelyek a tettarány és a személyiség, a termelés és a munkára nevelés, a totális intézmény és a személyiség jobbítása között feszültek. Más kérdés, hogy a felismerés önmagában nem oldotta fel ezeket az ellentmondásokat.

A treatment koncepciójával egybecsengő törekvésként lehet értékelni az *életkor*, a *kriminogén faktorok*, a *büntetési idő* és a *személyiség* szerint differenciált nevelés iránti igényt. A gyakorlati alkalmazásban is komoly előrelépés történt, a nyugati típusú treatment programok alkalmazásának viszont az lett volna a feltétele, hogy szakképzett terapeuták, „counsellor"-ok, szociális munkások álljanak rendelkezésre. Irreális lett volna az adminisztratív, biztonsági feladatokat is ellátó nevelői gárdától elvárni, hogy e munkát valóban elvégezze. A helyzetet még nehezebbé tette a börtönpopuláció számának tetőzése, a nevelési csoportok felduzzadása.

A programok közül kiemelt szerepet tulajdonítottak az öntevékeny szervezeteknek. Ez a kezelési forma közösségi ethoszával, makarenkói gyökereivel elfogadható ideológiai háttérrel rendelkezett, másrészt viszonylag csekély szervezeti, anyagi

ráfordítással adott lehetőséget nagy számú fogvatartotti csoportok bevonására.

Fontos és pozitív vonás, hogy a büntetés-végrehajtás vállalt bizonyos közművelődési és közoktatási funkciókat. Ugyanakkor, legalábbis ha treatmentről beszélünk, ennek biztosítani kellett volna az életesélyek valós javulását, versenyképes pozíció elérését a munkaerőpiacon. Ehhez, a nyolcvanas évek realitásait szem előtt tartva, minimum szakmunkás-bizonyítvány, de inkább középfokú végzettség tömeges biztosítása kellett volna. Mindez egy rugalmas, átjárható, a felnőttoktatásnak valós esélyeket biztosító nemzeti képzési rendszer struktúrájában. Ez sajnos nem volt adott, pedig már akkor is fontos kitörési pontot jelenthetett volna a büntetés-végrehajtás számára.

Általánosan elmondható, hogy a treatment jobbító szándékú elgondolásai szinte mind megjelentek valamilyen formában a magyar büntetés-végrehajtás fejlesztési terveiben, de a következetesen végigvitt és mérhető eredményeket produkáló változtatásokhoz sokkal bővebb intézményi, anyagi, személyi háttér szükségeltetett volna.

Nem célunk, hogy a treatment ideológia igen látványos bukásának okait elemezzük. Kétségtelen, hogy ehhez a szocialisztikus, állami beavatkozást és gondoskodást hangsúlyozó államelmélet és politikai rendszerek háttérbe szorulása, az olcsóbb, kevésbé bürokratikus állam igénye, a neoklasszikus, az elkövető személyével az elkövetett cselekmény súlyát középpontba állító jogfilozófiai iskola előretörése, a visszaesési ráták nem javuló tendenciája, az emberi jogi mozgalmak, amelyek helytelenítették, hogy a hatalom mindenféle agymosási (mármint lélektani) módszerekkel alakítgatja emberek személyiségét.

Mi működik?

A társadalomtudományi kutatások igen hamar reagáltak e kritikára, és a hetvenes évek első felében a korábban a treatment iránt elkötelezett tudományos közvélemény elkezdte ontani a módszer hiábavalóságát bizonyító eredményeket. Ennek értelmében a korábban bölcsek köveként kezelt természettudományos jellegű módszerekről kiderült, hogy nem, vagy igen korlátozott mértékben alkalmasak prediktív, igazolható (vagy éppen cáfolható) eredmények gyártására, ami természettudományos igényekkel fellépő módszerek esetében azért alapkövetelmény. Különösen nem „ipari méretekben", pedig a büntetés-végrehajtási alkalmazás tömeges jellegű. Ami mégis mérhető volt, főképp a visszaesési ráta, az azt mutatta, hogy a kezeltek és a nem kezeltek között nem mutatkozik jelentős különbség. Ebből azt a következtetést vonták le a treatment módszerekkel kapcsolatban, ami a korszak szlogenjévé is vált, hogy „semmi sem működik" (nothing works). Ez az áramlat egyrészt hozzájárult ahhoz, hogy azok a teljesen irreális kívánalmak, amelyeket a büntetés-végrehajtással, illetve az alkalmazott társadalomtudományokkal szemben támasztottak, a helyükre kerüljenek. Másrészt egy ilyen negativisztikus program nem alkalmas arra, hogy hosszú távon meghatározza egy szervezet működését. A kialakult infrastruktúrát is hasznosítani kellett és a börtönök kezelhetetlenné váltak volna akkor, ha sztenderdizált emberraktárakként működnek, ami az ortodox neoklasszikus elveket valló büntetés-végrehajtás gyakorlatából következett volna.

Ennek az lett a következménye, hogy a treatment mint mágikus hatalommal bíró

ideológia megbukott, bizonyos fogalmakat másokkal helyettesítettek. Így a szakmai-tudományos frazeológiában a treatmentet és a reszocializációt[4] felváltotta a *rehabilitáció* és a *normalizáció*. A medikális modell fogalmai kiszorultak, többé nincs szó a bűnözésről mint patológiáról és kúráról. Kiütve az emberi jogi aggodalmakat, szinte teljesen eltűnt a treatment/rehabilitáció kötelező jellege, elterjedt a *szerződéses forma*, amely a jó magaviseletért és a programokon való aktív részvételért cserébe nyújt privilégiumokat.

Azt figyelhetjük meg, hogy a treatment minden lényeges eleme – ha nem is mint „eszme", hanem mint pragmatikus gyakorlat – visszaszivárog. Ma a tudományos tanácskozások és cikkek szlogenje ez: mi az, ami működik (what works?).

A határozatlan tartamú szabadságvesztéssel szembeni fenntartások megmaradtak ugyan, de a progresszív – a magatartás függvényében egyre több börtönön kívül töltött időt kínáló – végrehajtási szisztémák, a nyitott börtönök, a feltételes szabadlábra helyezés sokszínű és általános gyakorlata virtuálisan nem különbözik a határozatlan tartamú ítélettől.

A klasszifikáció „veszélyességi értékelés"-ként (risk assessment) tért vissza, és egyes redszerekben (így az élvonalhoz tartozó kanadaiban) kifejezetten sikerágazat. A pszichológiai, kriminalisztikai, szocioökonómiai skálák, mérési eljárások predikciós erejének javulása növelte az alkalmazott kutatási módszerkénti felhasználás lehetőségeit. A mai rehabilitációs elképzelések alaptétele, hogy bizonyos módszerek működnek és csak bizonyos fogvatartotti csoportok esetében. Emiatt a klasszifikáció a korábbinál is fontosabb szerepet kap.

A programok nagymértékben specializálódtak, a nem elég hatékonynak bizonyuló beavatkozási módokat nem alkalmazzák többé.

Felsorolásszerűen számbavéve a hatékony stratégiákat, ezek közé tartoznak az antikriminális modellezés, a problémamegoldó terápia, a minőségi interperszonális kapcsolatok fejlesztése, a helyi közösségi források felhasználása, a visszaesés megelőzési tréning (kábítószer). A nondirektív terápiák, bizonyos averzív viselkedésmódosító terápiák, az elrettentés és az orvosi modellen alapuló megközelítések.

Jellemző, hogy a munka, a foglalkoztatás is elsősorban rehabilitatív jelleggel bír. A kifejezetten szakképzési programok mellett az alapvetően termelésre orientált tevékenység esetében is a cél inkább a stressz csökkentése, a hatékonyabb kontroll, az életesélyek javítása, és csak másodsorban a profit (ami jó, ha a munkáltatás költségeit képes fedezni). A normalizáció elve szerint mind a képzés, mind a munkáltatás a lehető legszorosabban kötődik a nemzeti oktatási és foglalkoztatáspolitikai rendszerekhez, mint az élet más területein is, kerülni szándékoznak az úgynevezett „börtönspecifikus" megoldásokat.

Meg kell említeni, hogy a treatment „új hullámának" virágzását nem utolsósorban az alkalmazott társadalomtudományi kutatás tette lehetővé. A programok tervezésében, de főképpen azok hatékonyságának, beválásának, gazdaságosságának értékelésében kulcsszerepet kapott a módszertanilag megújult, professzionális kutatás. Ennek alapját – mint az élet más területén is – a nagy mennyiségű empirikus adatot nagy sebességgel elemezni képes technika képezte. A nagyszámú programbeválást értékelő kutatás eredményeinek másodelemzése – metaanalízise – volt az a módszer,

amely e területen az áttörést hozta. Ilyen módon a büntetés-végrehajtási rendszerek döntéshozói mérhető, a társadalom felé kommunikálható és főképp pénzben is kifejezhető érveket kaptak a korábbi, kissé ideológikusak mellé.

Tanulságok

Mi lehet ezen utolsó elméleti hullám „hozadéka" a magyar büntetés-végrehajtás számára? Talán a legfontosabb tanulság, hogy az ideológiai trendek – bármilyenek legyenek is – nem oldják meg a büntetés-végrehajtás gondjait. Világos – mint ezt talán az amerikai büntetőpolitika mélyülő krízise példázza a legjobban –, hogy a büntető igazságszolgáltatás eszközrendszere még ideális feltételek megléte esetén is csak korlátozott feladatok megoldására képes. A szociálpolitikát, a társadalom egyéb szocializációs ágenseit nem tudja helyettesíteni, illetve ha erre kényszerül, mind a társadalom, mind a büntetés-végrehajtás érdekei sérülnek. A reális célkijelölés természetesen nem mond ellent annak, hogy a börtönrendszer – ha másért nem, hát a társadalom „önvédelme" okán – minél szélesebb rétegeknek nyújtson lehetőséget életesélyeik javítására. A példák azt mutatják, hogy ennek útja a speciális fogvatartotti csoportokat célzó specializált programok kialakítása. Ennek alapfeltétele a kategorizáció (nem csupán büntetés-végrehajtási, hanem kriminogén, szociális és pszichológiai tényezők fegyelembevételével), a rezsimek további differenciálása (melynek fontos lépése volt az enyhített végrehajtási szabályok bevezetése), valamint a programok folyamatos, empirikus módszerekkel történő utánkövetéses értékelése.

Sajnálatos, hogy a hatékony módszerek a legdrágábbak, és megtérülésük hosszú távú. Ráadásul mind a kategorizáció, mind a specializált programok komoly szellemi tőkét, emberi erőforrás-beruházást igényelnek, történjék az akár belső képzéssel, akár külső források megvásárlásával.

Ha a hatályos jogszabályokat az eddig vázolt átfogó trendek tükrében vizsgáljuk, azt láthatjuk, hogy – bizonyos emberi jogi garanciák kodifikálása mellett – lényeges előrelépés a normalizáció terén történt. A klasszifikáció és a fenti értelemben vett programok lehetőségét, illetve szándékát a jogszabály tartalmazza, de az adott feltételek mellett – a szakképzés kivételével – ezek megvalósulása korlátozott.

Huszár László

Jegyzetek

1. Clemmer, Donald: The prison community. Boston. Christopher Publishing Company. 1940

2. Sykes, Gresham M.: The society of captives: A study of a maximum security prison. Princeton University Press. 1958

3. Goffman, Erving: Asylums. Essays on the social situation of mental patiens and other inmates. Garden City, New York. Doubleday. 1961

4. Megjegyzendő, hogy a „reszocializáció" (mondjuk „visszatársadalmasítás") jellegzetesen szocialista terminus, oroszból fordítva, az angolszász irodalomban nem ismerik. A szó etimológiáját tekintve ez nem is meglepő, hiszen a pozitív közösség és a negatív (a közösség értékeitől elbitangolt) egyén relációjára utal...